

Araştırma Makalesi**Başvuru:** 02.04.2023**Kabul:** 16.05.2023**Atıf:** Omay, Murad. "Demokritos'un *Euthumiê* Anlayışı," *Temaşa Felsefe Dergisi* sayı: 19 (Haziran 2023): 153-169. <https://doi.org/10.55256/temasa.1275675>

Demokritos'un *Euthumiê* Anlayışı

Murad Omay¹

ORCID: 0000-0002-3980-9750

DOI: 10.55256/TEMASA.1275675

Öz

Her ne kadar çağdaş antik etik literatüründe çok fazla üzerinde durulmamış olsa da, Demokritos'un ahlakla ilgili görüşleri, kendisinden sonraki bazı filozofları etkilemiş görünmektedir. Onun ahlak görüşleri bağlamında süregiden temel bir tartışma, ahlak anlayışının atomculuğu ile bağlantılı olup olmadığıdır. Az sayıda akademisyen atomcu sistemiyle uyumlu bir ahlak teorisi ortaya koyduğunu iddia ederken çoğu akademisyen, onun etiği ile atomculuğunun birbiriyle ilişkilendirilemeyeceğini, onun ahlakla ilgili görüşlerinin atomcu sistemiyle tutarlı bir teori olarak görülemeyeceğini düşünür. Konuyla ilgili diğer bir tartışma, onun ahlakla ilgili görüşlerinin kendi içinde sistematik olup olmadığıdır. Bazı akademisyenler onun görüşlerinin bütünlükten yoksun, o döneme ait yaygın ve sıradan deyişlerden oluştuğunu ve bir ahlak teorisi sayılamayacağını ileri sürerken; diğer bazıları da onun ahlak teorisinin felsefi ve sistematik olduğunu ileri sürer. Biz bu çalışmamızda Demokritos'un atomculuğuyla etik görüşleri arasındaki bağlantı konusunda yeterli kanıt olmasa da, onun etik görüşlerinin *euthumiê* kavramı merkezinde kendi içinde tutarlı bir yapı oluşturduğunu; bunun ondan kalan fragmanlardan çıkartılabileceğini iddia edecek ve göstermeye çalışacağız. İncelememiz sonucunda Demokritos'a göre *euthumiênin* temel olarak ruhun hazlarına ve para ile bedensel hazlar konusunda ölçülü olmaya dayandığını ileri süreceğiz.

Anahtar Kelimeler: Demokritos, *Euthumiê*, Mutluluk, İyi Oluş, Uyum, Denge, Dinginlik.

Democritus' View of *Euthumiê*

Abstract

Although not extensively discussed in contemporary ancient ethical literature, Democritus' views on morality seem to have influenced some philosophers after him. A fundamental debate going on the context of his moral views is whether his understanding of ethics is related to his atomism. While some academics claim that he proposed an ethical theory that is compatible with his atomic system, on the other hand, most academics believe that his ethics cannot be related to his atomism and that his views on ethics cannot be seen as a consistent theory with his atomic system. Another debate regarding the topic is whether his views on ethics are systematic within themselves. While some academics argue that his views are lack of coherence and consist of common and ordinary expressions of his time, and cannot be considered as an ethical theory, others claim that his ethical theory is philosophical and systematic. We will argue and attempt to demonstrate in this study that while there is insufficient evidence for the connection between Democritus' atomism and ethical views, his ethical views form a consistent structure within themselves based on the concept of *euthumiê*, which can be inferred from the fragments that have been preserved. As a result of our analysis, we will argue that according to Democritus, *euthumiê* is primarily based on pleasures of soul and enjoying measured pleasures related to money and bodily desires.

Keywords: Democritus, *Euthumiê*, Happiness, Well-Being, Harmony, Equilibrium, Imperturbability.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. necati.omay@istanbul.edu.tr

Giriş

Antikçağ felsefesinde Demokritos'a gelinceye değin bilgelerin² ve filozofların ortaya koydukları ifadelerden ve görüşlerden insanın ulaşması gereken bir en yüksek iyi ya da amaç olup olmadığına ilişkin bazı tartışmaya açık, muğlak sonuçlar elde edilebilir. Aristoteles, şair ve bilgilerden biri olan Solon'a göre insanın en temel amacının mutluluk (*eudaimonia*) olduğunun söylenebileceği bir ifadeyi aktarır. Onun aktarımıyla Solon'a göre mutlu (*eudaimôn*) kişi, dış iyileri ölçülü olarak elde etmiş, soylu, güzel şeyler gerçekleştirmiş ve ölçülü biçimde yaşamış kişidir.³ Aristoteles'in aktardığına göre Solon, bir kişinin hayattaki temel amacına varıp varmadığının değerlendirmesini ancak o kişi öldükten sonra yapabileceğimizi, kişiye yaşarken "mutlu" diyemeyeceğimizi düşünmüştür.⁴ Bilgelerden biri olan –aynı zamanda çoğunlukla ilk filozof olarak kabul edilen⁵– Thales'te de Solon'da olduğu gibi insanın nihai amacının mutluluk olduğunu düşündürten bir ifadeye rastlanır. Aktarımlarının sahilliği şüpheli olsa da Diogenes Laertios'un aktardığına göre Thales, "Kim mutludur?" sorusuna, "Bedence sağlıklı, ruhça becerikli, yaratılışça eğitilmiş olan" diye cevap vermiştir.⁶ İlk filozoflardan Herakleitos'un, sahilliği şüpheli, "Mutluluk bedensel hazlardan kaynaklanmış olsaydı, öküzler yemek için burçak bulduklarında, onlara mutlu varlıklar derdik" şeklindeki fragmanı⁷ da onun için insanın temel amacının mutluluk olabileceğini ve mutluluğun beden hazlarından kaynaklanmayacağını düşünmemize yol açar. Ama *euthumiê* olarak adlandırdığı, insanın ulaşması gereken bir en yüksek iyi ya da amaç olduğunu açıkça ortaya koyan ilk filozofun Demokritos olduğu söylenebilir.⁸ O neredeyse tamamen atomcu görüşleriyle tanınır ve bazı çağdaş çalışmaların konusu olsa da⁹ onun etik teorisi çağdaş dönemdeki antik etik tartışmalarında pek dikkat çekmemiştir.¹⁰ Oysa onun ahlak konusundaki görüşlerinin kendisinden sonraki

² Genellikle "yedi bilge" olarak anılan bu kişilerin adları Platon'a göre, Thales, Pittakos, Bias, Solon, Kleobulos, Myson ve Khilon'dur. Plato, "Protagoras" in *Plato in Twelve Volumes, Vol. 2*, çev. W. R. M. Lamb (Cambridge: Harvard University Press, 1977), 343a. Bilgelerdeki ahlak ifadeleri kısa özlü sözler şeklinde olup bunlar arasında kişinin kendini bilmesi, aşırıya kaçmaması, kendine hâkim olması, ölçülü olmasıyla ilgili öğütler birçok bilgede ortaktır. Walther Kranz, *Antik Felsefe*, çev. Suad Y. Baydur. (İstanbul: Sosyal Yayınları, 1994), 23-24.

³ Aristotle, "Nicomachean Ethics" in *The Complete Works of Aristotle, Vol II*, ed. J. Barnes (Princeton: Princeton University Press, 1995), 1179^a5.

⁴ Aristotle, "Nicomachean Ethics," 1100^a10.; Aristotle, "Eudemian Ethics" in *The Complete Works of Aristotle, Vol. II*, ed. J. Barnes (Princeton: Princeton University Press, 1995), 1219^b5.

⁵ Karşıt bir görüş için bkz.: Lea Cantor, "Thales – the 'first philosopher'? A troubled chapter in the historiography of philosophy," *British Journal for the History of Philosophy* 30, sayı: 5 (2022): 727-750.

⁶ Diogenes Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, çev. Candan Şentuna. (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), I.37.

⁷ Herakleitos, *Fragmanlar*, çev. Cengiz Çakmak. (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005), 37.

⁸ C. C. W. Taylor, "The Atomists" in *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, ed. A. A. Long (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), 197.

⁹ Bu çalışmalar için kaynakçaya bakılabilir. Maalesef Türkçede Demokritos etiğiyle ilgili yayımlanmış sınırlı inceleme bulunmaktadır. Antikçağ tarihlerine bakıldığında, bu çalışmada da yararlandığımız W. K. C. Guthrie'nin *Yunan Felsefesi Tarihi*'nin ikinci cildinin içindeki Demokritos etiğiyle ilgili kısım en kapsamlı inceleme gibi görünmektedir. Bunun yanında Eduard Zeller'in *Grek Felsefesi Tarihi* ve Frederick Copleston'un *Ön-Sokratikler ve Sokrates* adlı çalışmalarında da çok kısa incelemeler bulunur. Etiğe giriş ve etik tarihi türündeki kitaplarda da görebildiğimiz kadarıyla Demokritos etiğiyle ilgili kısa da olsa bir inceleme (ve fragmanlarından bazı seçmeler) Afşar Timuçin'in *Eskiçağ Ahlakları* adlı çalışmasında bulunur. Makalelere bakıldığında ise onun etiğinde evlat edinme konusunu ele alan, Fatma Ayperi Tuğçe Özdemir ve Ekin Kaynak İltar'ın "Demokritos'un Ahlakla İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme: Evlat Edinme Örneği" (2019) adlı makalesi; diğeri ise doğrudan etiğiyle ilgili olmasa da etiğiyle ilgili bir inceleme de içeren Gökhan Murteza'nın "Demokritos'ta Atomculuk ve Siyaset İlişkisi" (2019) adlı iki çalışmaya rastlanmaktadır.

¹⁰ Julia Annas, "Democritus and Eudaimonism" in *Presocratic Philosophy: Essays in Honour of Alexander Mourelatos*, ed. Victor Caston and Daniel W. Graham (Oxon: Routledge: 2016), 169.

bazı filozofları etkilemiş olduğu görülmektedir.¹¹ Ayrıca, doğrudan etkisi tartışmalı olsa da, onun görüşlerinin Sokrates, Platon ve Aristoteles'in bazı etik görüşleriyle benzerlik gösterdiği de söylenebilir.¹² Bu nedenle onun ahlakla ilgili görüşleriyle ilgili bir inceleme akademik olarak önem taşımaktadır.

Demokritos'un eserleri, kendisinden sonra gelen Laertios ve Thrasyllus tarafından farklı şekillerde kategorilere ayrılmıştır.¹³ Onun ahlakla ilgili *Pythagoras, Bilgenin Durumu Üzerine, Hades'teki Durum Üzerine, Tritogeneia, İnsani Üstünlük ya da Erdem Üzerine, Amaltheia'nın Boynuzu, Euthumiê Üzerine ve Ahlak Notları* adlı birçok eser kaleme aldığı düşünülmektedir.¹⁴ Bunlar içinde en önemlisi Zeller'e göre *Euthumiê Üzerine (peri euthumiês)* adındaki kitaptır.¹⁵ Maalesef onun bu eserlerinden günümüze sadece fragmanlar kalmıştır. Fragmanların büyük çoğunluğu, 5. yüzyıldan Stobaios'tan kalanlar ile, bunların bir kısmıyla örtüşen, 17. yüzyıldaki bir el yazmasından alınan, "Demokrates" adlı bir filozofa atfedilen *Gnômai Dêmokratous* adlı fragmanlar derlemesidir. Belirtilen fragmanların hangisinin gerçekten Demokritos'a ait olduğuyla ilgili hala devam eden bir akademik tartışma bulunmaktadır.¹⁶ Bu fragmanlar içinde etik konularla ilgili Demokritos'a atfedilen yaklaşık 200 fragman bulunmaktadır.¹⁷

Onun ahlak görüşleri özelinde süregiden diğer bir temel akademik tartışma da, onun ahlak anlayışının atomculuğu ile bağlantılı olup olmadığı; başka bir ifadeyle ahlak anlayışının onun genel felsefi sistemiyle uyumlu olup olmadığıdır. Az sayıda akademisyen onun etiği ile atomculuğunu ilişkilendirip atomcu sistemiyle uyumlu bir ahlak teorisi ortaya koyduğunu iddia eder. Bu konudaki çağdaş ilk yaklaşım O. Gilbert tarafından ortaya konulmuş olsa da Von Fritz'in ve Vlastos'un daha sonraki görüşleri daha başarılı görünür. Her ikisinin de onun etiğiyle atomculuğu arasındaki ilişkiye yönelik en güçlü gerekçesi Demokritos'un bir fragmanıdır.¹⁸ Ayrıca Vlastos, Demokritos'un etiğinin onun materyalist varlık ve ruh görüşüyle bağlantının kurulabilmesi için onun Sokrates öncesi dönemin tıbbi terminolojisini kullandığının anlaşılması gerektiğini

¹¹ Örneğin Kranz, Demokritos'un etiğinin Epikuros'un değiştirdiği biçimiyle Montaigne ve Bentham'a kadar etkisini gösterdiğini belirtir. Kranz, *Antik Felsefe*, 162. Warren'a göre de Demokritos'un düşünceleri, Epikuros'un etik görüşlerinin habercisi olarak görülebilecek unsurlar içermektedir. Warren, *Epicurus and Democritean Ethics: An Archaeology of Ataraxia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 193-200.

¹² A. A. Guseinov, "The Ethics of Democritus," *Soviet Studies in Philosophy* 26, sayı: 1 (1987): 54.

¹³ Fatma Ayperi Tuğçe Özdemir ve Ekin Kaynak İltar, "Demokritos'un Ahlakla İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme: Evlat Edinme Örneği," *Felsefi Düşün* 13, (2019): 321.

¹⁴ Laertios, *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, IX.46.

¹⁵ Eduard Zeller, *Grek Felsefesi Tarihi*, çev. Ahmet Aydoğan. (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 91.

¹⁶ W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi II*, çev. Faruk Gültekin. (İstanbul: Kabalıcı Yayıncılık, 2019), 375.; Sylvia Berryman, "Democritus," *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition)* içinde, ed. Edward N. Zalta ve Uri Nodelman, "Forthcoming," 1. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/democritus/>; Zeph Stewart, "Democritus and the Cynics," *Harvard Studies in Classical Philology* 63, (1958): 179. Ayrıca bkz.: Charles H. Kahn, "Democritus and the Origins of Moral Psychology," *American Journal of Philology* 106, sayı: 1 (1985): 2-5. Dielz-Kranz'daki B fragmanlarının bir kısmı (B35-115) Demokrates koleksiyonundan, diğer bir kısmı (B169-296) Stobaios koleksiyonundandır. Her iki koleksiyona dahil olmayan fragmanlar (B1-34 ve B116-169) farklı kaynaklardan derlenmiştir ve bu nedenle en güvenilir olarak kabul edilir. Warren, *Epicurus and Democritean Ethics*, 29-30. Laks ve Most, özgün olanlarla özgün olmayanları birbirinden ayıracak tatmin edici bir kriter olmadığını belirtip özgünlüğü şüpheli fragmanları italik olarak yazar. André Laks ve Glenn W. Most, *Early Greek Philosophy, Volume VII: Later Ionian and Athenian Thinkers, Part 2*, Loeb Classical Library 530 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016), 5.

¹⁷ Jonathan Barnes, *The Presocratic Philosophers* (Oxon: Routledge: 2004), 530.

¹⁸ Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi II*, 380. Belirtilen fragman şöyledir: "İnsanın <euthumiês> tatminindeki ölçülülükten ve yaşamındaki dengeden gelir. Eksiklikler ve fazlalıklar değişir ve ruhta güçlü dalgalanmalara neden olur. Ruhların büyük değişim yaşayanları ne dengeli ne de <euthumos> olur." Referans için bkz.: 52. dipnot.

düşünür.¹⁹ Çoğu akademisyen ise, Demokritos'un etiği ile atomculuğunun birbiriyle ilişkilendirilemeyeceğinden yola çıkarak, onun ahlakla ilgili görüşlerinin atomcu sistemiyle tutarlı bir teori olarak görülemeyeceğini düşünür.²⁰ Örneğin Bailey ve Dyroff onun atomculuğu ile ahlakla ilgili görüşlerini birbiriyle bağlantısız ya da zayıf olarak bağlantılı görür.²¹ Taylor onun etik görüşleri ile atomcu fiziği arasındaki bağlantı konusuna şüpheyile yaklaşır.²² Barnes, onun ahlak ve fizik felsefeleri arasında yakın bir bağlantı olmadığını belirtir.²³ Copleston, onların bilimsel bir bağlantı içinde durmadığını ileri sürer.²⁴ Cooper da onun *euthumia* anlayışını maddeci atom teorisinden çıkarmak için hiçbir iyi neden olmadığını söyler.²⁵

Demokritos'un etik görüşlerinin atomcu teorisiyle ilişkisini dışında, ondan kaldığı düşünülen fragmanlardaki etik görüşlerinin sistematikliğine bakılırsa, bu konuda da farklı görüşler olduğu görülür. Bailey, Demokritos'un "etiğinin" pek de bir ahlak teorisi sayılamayacağı ileri sürer.²⁶ Berryman'a göreyse Demokritos'a isnat edilen ahlakla ilgili mevcut fragmanlarda ortaya konulan fikirler bütünlükten yoksun, o döneme ait yaygın ve sıradan deyişlerden oluşmuş gibi görünmektedir ve onun etik görüşlerinin tutarlı bir açıklamasını oluşturmak zordur.²⁷ Barnes da, elimizdeki fragmanlardan sistematik bir ahlak felsefesi keşfetme umudumuzun boşa olduğunu söyler.²⁸ Öte yandan Rowett, Demokritos'tan kalanları sistematik bir etik teori sunmayı hedeflemeyen, izole ve banal ifadeler olarak görmeyen sorunlu olduğunu belirtir.²⁹ Nill de onun ahlak teorisinin atomculuğuyla bağlantısından bağımsız olarak, ki ona göre böyle bir bağlantıyı kurmak için yeterli kanıt yoktur, felsefi ve sistematik olduğunu ileri sürer.³⁰

Biz bu çalışmamızda —her ne kadar Demokritos'un atomculuğuyla etiği arasında bir ilişki olup olmadığı tartışması felsefi bakımdan daha ilginç ve değerli olabilirse de— onun atomcu fiziğiyle etik görüşleri arasındaki bağlantı konusunda yeterli kanıt olmadığını düşünerek, onun etik görüşlerine yoğunlaşacak ve bu görüşlerin çoğunun, *euthumiê* kavramı çerçevesinde kendi içinde tutarlı bir yapı oluşturduğunu; bunun ondan kalan fragmanlardan çıkartılabileceğini iddia edecek ve göstermeye çalışacağız. Doğal olarak bu iddiamızın daha tam bir gerekçelendirilmesi için, onun görüşlerini literatürdeki tüm farklı okumalarıyla beraber değerlendirmek gerekse de; bazı alternatif okumaları yeri geldiğinde belirtmekle beraber bu çalışmada özellikle, ondan kaldığı düşünülen —"sosyal" ve "siyasi" fragmanları hariç, sadece insanın amacı konusuy-

¹⁹ Gregory Vlastos, "Ethics and Physics in Democritus (*Part One*)," *The Philosophical Review* 54, sayı: 6 (1945): 578-592.; Gregory Vlastos, "Ethics and Physics in Democritus (*Part Two*)," *The Philosophical Review* 55, sayı: 1 (1946): 53-64. Türkçe çalışmalar özelinde de Murteza Vlastos'un görüşlerini benimseyerek, onun etiğindeki merkezi kavram olan *euthumia*'yı ruhun bedenle ilişkisi açısından tıbbi bir terminolojinin uzantısı olarak ele almak gerektiğini ve onun aslında tamamen fizik dünyanın koşulları ile belirlenen, dolayısıyla atomculukla bağlantılı olan bir durumu ifade eden bir kavram olarak görülebileceğini ileri sürer. Bkz.: Gökhan Murteza, "Demokritos'ta Atomculuk ve Siyaset İlişkisi," *Felsefi Düşün* 13, (2019): 307.

²⁰ Micheal Nill, *Morality and Self-interest in Protagoras, Antiphon, and Democritus* (Leiden: E. J. Brill, 1985), 110, n. 3.

²¹ C. C. W. Taylor, "Pleasure, Knowledge and Sensation in Democritus," *Phronesis* 12, sayı: 1 (1967): 6.

²² C. C. W. Taylor, *The Atomists: Leucippus and Democritus Fragments* (Toronto: University of Toronto Press, 1999), 232-234.

²³ Barnes, *The Presocratic Philosophers*, 530.

²⁴ Frederick Copleston, *Ön Sokratikler ve Sokrates*, çev. Aziz Yardımlı. (İstanbul: İdea Yayınları, 1997), 115.

²⁵ John M. Cooper, "Classical Greek Ethics" in *A History of Western Ethics*, ed. Lawrence C. Becker and Charlotte B. Becker (New York: Routledge, 2003), 10.

²⁶ Cyril Bailey, *The Greek Atomists and Epicurus* (New York: Russell & Russell, 1964), 522.

²⁷ Berryman, "Democritus," 7.

²⁸ Barnes, *The Presocratic Philosophers*, 530.

²⁹ Catherine Rowett, "Ethics before Socrates" in *The Cambridge History of Moral Philosophy*, ed. Sacha Golob and Jens Timmermann (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 11.

³⁰ Nill, *Morality and Self-interest in Protagoras, Antiphon, and Democritus*, 110, n. 3.

la ilgili— fragmanlardan bir yeniden kurma denemesi yapacağız. Bu denememizde, belki de hiçbir zaman sonuca bağlanamayacak fragmanların özgünlüğü tartışmasına girmeyecek, kurduğumuz tutarlı yapıda yer verdiklerimizin, bu yapı içerisinde bir yeri olduğu için özgün olmalarının daha muhtemel olduğunu ya da en azından onun etik görüşlerine aykırı olmadıklarını kabul edeceğiz.³¹

1. Demokritos'un Euthumiê Anlayışı

Demokritos'un insanın amacının (*telos*)³² ya da onun için en iyi (*to ariston*) olanın, onun hayatını elden geldiğince *euthumiê* (*ya da euthumia*)³³ içinde ve en az kaygıyla (*aniêthenti*) geçirmesi olduğunu düşündüğü aşağıdaki fragmanlarından açıkça çıkartılabilir görünmektedir:

“Bir insan için en iyisi olabildiğince <*euthumiê* içinde> ve en az kaygıyla yaşamdan göçüp gitmektir.”³⁴

“Nitekim <Demokritos> en yüce iyiyi <*euthumiê*> [...] olarak tanımlar”³⁵

“Hedef [*telos*] [...] <*euthumiê*dir.>”³⁶

Onun *euthumiê*ye ayrıca mutluluk (*eudaimoniê*, *eudaimonia*), iyi oluş (*euestô*), uyum (*harmonia*), denge (*summetria*), dinginlik (*ataraksiê*) ve sakinlik (*athambiê*, *athambia*) gibi farklı adlar da verdiği, aşağıdaki fragmanlardan açıkça görünmektedir:

“Bunu <mutluluk ve *euthumiê*, iyi oluş>, uyum, denge ve dinginlik olarak da adlandırır.”³⁷

“Hedef <*euthumiê*dir>, O bu duruma <iyi oluş> ve başka birçok isim verir.”³⁸

“Nitekim <Demokritos> en yüce iyiyi <*euthumiê*> ve çoğunlukla sakinlik olarak tanımlar”³⁹

³¹ Demokritos'un fragmanlarının Eski Yunancaları ve İngilizce çevirileri için şu çalışmayı kullandık: André Laks and Glenn W. Most, *Early Greek Philosophy, Volume VII: Later Ionian and Athenian Thinkers, Part 2*, Loeb Classical Library 530 (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016). Onların Türkçe çevirileri içinse en son ve ana dilden yapılan çeviri olarak Çevik'in şu çalışmasını kullandık: C. Cengiz Çevik, *Leukippos - Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020). Fragmanların Türkçe çevirilerinin olduğu daha önceki çalışmalar olarak Walter Kranz'ın *Antik Felsefe'si*, Wilhelm Capelle'nin *Sokrates'ten Önce Felsefe'si* ve Jonathan Barnes'ın *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi'sinin* adları belirtilebilir. Fragmanlara gönderme yaparken sırasıyla Laks-Most, Diels-Kranz ve Çevik derlemesindeki fragman numaralarını belirttik. Laks-Most derlemesindeki fragmanlara gönderme yaparken, “LM” ifadesinden sonra doktrini ile ilgili fragmanlar için “D”, eserleri ve tanıklıklarla ilgili fragmanlar için “R” kısaltmasını kullanıp fragman numaralarını yazdık. Diels-Kranz derlemesindeki fragmanlara gönderme yaparken de, “DK” ifadesinden sonra Demokritos'un yaşamı ve eserleriyle ilgili fragmanlar için “A”, doktriniyle ilgili fragmanlar için “B” ifadesini kullanıp fragman numaralarını belirttik. Çevik'in çalışmasına gönderme yaparken “Ç” kısaltmasından sonra onun kendi bölümlemesine göre, Demokritos'un doktriniyle ilgili fragmanlar için “D” ve tanıklıklar içinse “T” kısaltmasından sonra fragman numaralarını yazdık. Çoğu fragmanın tamamını değil sadece ilgili kısmını alıntıladık. Fragmanların Türkçe çevirisindeki “<>” içinde gösterilen ifadeler, ya çevirideki ifadeden farklı bir Türkçe ifadeyi kullandığımızı göstermek için, ya da gerekli olduğu için eklediğimiz; köşeli parantezler ise ya çevrilen Türkçe ifadenin Eski Yunanca karşılığını belirtmek ya da fragmanda atladığımız ifadeleri belirtmek için bizim tarafımızdan kullanılmıştır. Ayrıca fragmanlarda köşeli parantezler dışındaki italik ifadeler de vurgu olarak tarafımıza aittir.

³² Barnes'ın belirttiği gibi *telos* kavramı olasılıkla Demokritosçu olmasa da, bu kavrayış onda mevcut gibi görünür. Barnes, *The Presocratic Philosophers*, 531.

³³ Demokritos'un *euthumiê*si İngilizcede “hoşnutluk”, “memnuniyet” (“*contentment*”), Türkçede “sevinç” ya da “gönül ferahlığı” olarak; onun sıfat hali olan *euthumos* da “hoşnut”, “sevinçli”, “gönlü ferah” olarak karşılanabilmektedir. Biz her ikisini de olduğu gibi bırakmayı yeğledik.

³⁴ LM D227, DK B189, Ç D221.

³⁵ LM D230, DK A169, Ç D223.

³⁶ LM R99, DK A1, Ç T125.

³⁷ LM D231, DK A167, Ç D224.

³⁸ LM D229, DK A1, Ç D222.

³⁹ LM D230, DK A169, Ç D223.

"<İyi oluş> "evin iyi durumda olmasından" doğan *mutluluk*.⁴⁰

"Nausiphanes <hedefin dinginlik> olduğunu <söyler>. Zira yine onun dediğine göre bu Demokritos'un "*sakinlik*" dediği durumdur."⁴¹

Demokritos'un insanın amacı olarak gördüğü ve *euthumiê*, mutluluk, iyi oluş gibi farklı ifadelerle adlandırdığı bu durumun, ona göre beden değil ruhun (*psukhê*) durumuyla ilgili olduğu aşağıdaki fragmanlarından çıkartılabilir:

"<Demokritos> en yüce iyiyi <*euthumiê*> [...] olarak tanımlar, yani dehşet içinde olmayan *ruh hali*.⁴²

"Mutluluk [*eudaimoniê*] *ruha aittir*, mutsuzluk [*kakodaimoniê*] da."⁴³

"Mutluluk ne sürülerde ne altında bulunur. *Ruh* <*daimônun*>⁴⁴ ikamet ettiği yerdir."⁴⁵

Euthumiê, ona göre, ruhun herhangi bir korku (*phobos*), boş inanç (*deisidaimonia*) gibi kötü duygu (*kakopatheia*) hissetmeden dingin (*galênos*), dengeli (*eustathês*) olması durumu gibi görünmektedir:

"Hedef <*euthumiê*dir.> <O>nun sayesinde ruh korku, batıl inanç veya başka bir duygunun etkisiyle kaygıya kapılmadan, huzurlu ve dengeli bir duruma gelir"⁴⁶

"Eksiklikler ve fazlalıklar değişir ve ruhta güçlü dalgalanmalara neden olur. Ruhların büyük değişim yaşayanları ne dengeli [*eustathees*] ne de <*euthumios*> olur."⁴⁷

Peki bu nasıl bir durumdur? Ruhun duygu, tutku hissetmemesi demek, *euthumiê*nin onunla ve hazla ilgili olmaması mı demektir? Onun "Hedef hazla aynı olmayan <*euthumiê*dir>, bazıları onu yanlış yorumlayarak öyle zannediyor."⁴⁸ şeklindeki fragmanı böyle bir yoruma yol açabilir. Öte yandan onun "<*Euthumiê*> hazların sınırlanmasının ve <onların ayırt edilmesinin> sonucu<dur>."⁴⁹ şeklindeki fragmanı ise, önceki fragmanı yorumlamamızı değiştirir gibi görünmektedir. Öyleyse *euthumiê* haz değil derken bize göre Demokritos'un kastı, onun bütün hazlardan meydana gelmediğidir. *Euthumiê*, hazların sınırlanmasının (*diorismos*) ve

⁴⁰ LM D232, DK B140, Ç D225.

⁴¹ LM R75, DK B3, Ç T102.

⁴² LM D230, DK A169, Ç D223.

⁴³ LM D237, DK B170, Ç D231.

⁴⁴ *Daimôn* kavramını tek bir kavramla Türkçeleştirmek yanıltıcı olabileceği için Türkçeleştirmeyi tercih etmedik. Peters'in belirttiği gibi Eski Yunan halk dininde *daimôn*, bir kişinin doğumundan beri onda olan ve iyi ya da kötü o kişinin kaderini belirleyen tinsel bir varlıktır. Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler. (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004), 61. Eski Yunanca "mutluluk" (*eudaimoniê* ya da *eudaimonia*) kelimesi iyi bir *daimôna* sahip olma; "mutsuzluk" (*kakodaimoniê* ya da *kakodaimonia*) kelimesi de kötü bir *daimôna* sahip olma anlamına gelir. Belirtilen fragmanda "ruh *daimônun* ikamet ettiği yerdir" derken Demokritos'un kastettiği, insanın mutluluğunun ya da mutsuzluğunun ruhla ilgili olduğu gibi görünmektedir.

⁴⁵ LM D238, DK B171, Ç D232.

⁴⁶ LM D229, DK A1, Ç D222.

⁴⁷ LM D226, DK B191, Ç D221.

⁴⁸ LM R99, DK A1, Ç T125.

⁴⁹ LM D231, DK A167, Ç D224.

ayırt edilmesinin (*diakrisis*) bir sonucu gibi görünür. Demokritos bunun insanlar için en iyi (*kalliston*) ve en yararlı (*sumphorôtaton*) şey olduğunu belirtir.⁵⁰

Eğer buraya kadar Demokritos'un belirtilen fragmanlarıyla ilgili yorumlarımız doğruysa, Demokritos'a göre insanın amacının *euthumiê* olduğu; *euthumiênin* ruhla ilgili olduğu; onun ruhun acı, kaygı ya da korku gibi kötü duygular hissetmeden dingin ve sükûnet içinde olması durumu olduğu ve bu durumda olmanın da hazların sınırlandırılmasına ve ayırt edilmesine bağlı olduğu söylenebilir gibi görünmektedir.

Öyleyse bundan sonra sormamız gereken soru, insanın bu duruma nasıl ulaşabileceğidir? Ruh nasıl kötü bir duygu hissetmeden dingin ve sükûnet içinde olacak ve kalacaktır? Bunun için hangi hazlar, ne ölçüde, nasıl seçilmelidir? Bu noktada şu fragman açıklayıcı görünür:

"<Euthumiê> içinde bir yaşam sürmek [*euthumeisthai*] isteyen birçok şey yapmamalı, ya kendi işiyle ya da başkalarıyla ortak yaptığı işle meşgul olmalı, ayrıca ne yaparsa yapsın kendi kapasitesini ve doğasını aşan bir işi üstlenmemeli, aksine talih saldırsa ve kendisini yapılması gereken şeye yönlendirse bile önce güvenliğini düşünmeli, işini güvenle tamamlamalı ve mümkün olandan fazlasını elde etmeye uğraşmamalı. Uygun miktar, fazla miktardan daha güvenlidir."⁵¹

Bu fragmanda Demokritos, insanın *euthumiê*ye ulaşabilmesi için, mevcut olanla yetinip kendi kapasitesini ve doğasını açacak işlerle uğraşmaması gerektiğini ileri sürmüş görünür. Ama onun *euthumiê*ye nasıl ulaşabileceğiyle ilgili daha açıklayıcı olan fragmanı aşağıdaki gibi görünmektedir:

"İnsanın <*euthumiê*s> tatminindeki ölçülülükten ve yaşamındaki dengeden gelir. Eksiklikler ve fazlalıklar değişir ve ruhta güçlü dalgalanmalara neden olur. Ruhların büyük değişim yaşayanları ne dengeli ne de <*euthumos*> olur. Dolayısıyla düşünceni mümkün olana yönlendirmeli ve mevcut olanla yetinmelisin, zihninde kıskançlık ve hayranlık uyandıran şeylere fazla yer ayırmamalı, oturup onları düşünmemeli ve huzursuz insanların yaşamlarını gözlemlemeli, onların çektiği büyük acıları düşünmelisin, böylece sana sunulan ve sana ait olan şey büyük ve kıskanılabilir görünecek, daha fazlasını istemediğin için ruhunda bir acı hissetmemiş olacaksın. İnsan zengin olan ve başkaları tarafından mutlu sayılan kişilere hayran olunca ve oturup onları her saat düşününce, her daim yeni bir şey icat etme ve yasaların yasakladığı şeylerden biri olan, düzeltemeyeceği bir şeyi arzulamak zorunda kalır. Bu yüzden insanın kendi yaşamını daha az başarılı olan insanların yaşamıyla kıyaslayarak bazı şeylerin peşinden koşmaması ve başka şeylerle mutlu olmayı bilmesi, kendisini mutlu sayması, yine insanların neler çektiğini, kendisinin de başkalarının becerdiğinden daha fazlasını yapıp ömrünü daha iyi geçirdiğini göz önünde bulundurması gerekir. Bu düşüncüyü yürekten benimsersen, yaşamını daha büyük bir <*euthumiê* ile> geçirecek ve kıskançlık, rekabet ve düşmanlık gibi yaşamdaki birkaç yıkım kaynağından olabildiğince uzaklaşmış olacaksın."⁵²

Bu uzun fragmanda Demokritos, insanın *euthumiê*ye ulaşabilmesi için, onun kendinden daha zengin, mal mülk sahibi, başka insanlar tarafından hayranlık uyandırıcı ve mutlu görünen kişileri ve hayatları düşünmemesi ve kıskanmaması; daha çok kendisinden huzursuz durumda olanlarla kendisini kıyaslayarak kendisini mutlu sayması gerektiğini belirtir. Sadece bu fragmanlarla sınırlı kalındığında Demokritos'un görüşleri sadece bir elindekiyle yetinme, kendinden daha iyi durumda olanı değil daha kötü durumdakine

⁵⁰ LM D231, DK A167, Ç D224. "Yararlı olan ile yararsız olanı birbirinden ayıran [*horos*] tatmin [*terpsis*] ve tatminsizliktir [*aterpiê*]." LM D241, DK B188, Ç D235. Biz, "Ölçülülük <tatminleri> [*ta terpna*] artırır, hatta hazzı bile büyütür." (LM D244, DK B211, Ç D238) fragmanının ve aynı anlamda kullanılıyor gibi görünen diğer bazı fragmanların da etkisiyle Demokritos'un tatmin ile hazzı eşanlamlı kullandığını düşünüyoruz. Farklı bir görüş için bkz. Warren, *Epicurus and Democritean Ethics*, 46 vd. Demokritos'a göre hazzın uygun eylemi belirleyen bir sınır (*horos*) olduğu düşüncesi onun fragmanlarının geleneksel yorumudur. Öte yandan o, Vlastos tarafından sorgulanmıştır. Konuyla ilgili bir tartışma için bkz.: Donal McGibbon, "Pleasure as the "Criterion" in Democritus," *Phronesis* 5, sayı: 1 (1960): 75-77. Ayrıca *horos* ifadesiyle ilgili bir tartışma için bkz.: J. C. B. Gosling and C. C. W. Taylor, *The Greeks on Pleasure* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 32-33.

⁵¹ LM D228, DK B3, Ç D221.

⁵² LM D226, DK B191, Ç D221.

bakarak kendi durumuna şükretme öğretisi gibi görünebilir. Öte yandan buradaki ifadeleri onun diğer fragmanlarındaki ifadeler ile birlikte değerlendirdiğimizde onun *euthumiê* anlayışının fragmanlara dağılmış olsa da tutarlı bir bütün oluşturduğu ve daha derinlikli olduğu kanımızca söylenebilir.

Onun görüşleri yukarıda belirtildiği kadar sadece bir şükretme görüşü olarak basite indirgenemese de o, ölçülü bir yaşam sürmenin *euthumiê*ye ulaşmaktaki önemini yadsımaz. Onun yukarıdaki en son fragmanla beraber değerlendirilebilecek aşağıdaki bir grup fragmanı açıkça *euthumiê*ye ulaşmada kişinin sadece temel ihtiyaçlarını karşılaması gerektiğini ve bunun için mal mülk, para (*khrema*) konusundaki ölçülülüğün (*sôphrosunê*, *metriotês*) önemli olduğunu vurgular görünür:

“İnsan yaşamının kırılğan ve kısa süreli olup birçok yıkım ve zorluk nedeniyle dolu olduğunu bilmek gerekir, bu yüzden insan ölçülü bir mal varlığına sahip olmaya dikkat etmeli ve sadece temel ihtiyaçları ölçüsünde sıkıntı çekmelidir.”⁵³

“Talih şatafatlı, ölçülülük ise kişiye yetecek kadar sofraya hazırlar.”⁵⁴

“Asıl talihli olan kişi ölçülü bir zenginlikle yetinir, asıl talihsiz olan kişiye ise birçok şeye sahip olması bile yetmez.”⁵⁵

“Fakirlik ve zenginlik: Bunlar ihtiyaç ve tokluğa verilen isimlerdir. Dolayısıyla ihtiyaç duyan insan zengin, hiçbir şeye ihtiyaç duymayan insan da fakir değildir.”⁵⁶

“Çok şey arzulamıyorsan, az sana çok görünecektir. Zira az arzu fakirliği zenginlik kadar güçlü yapar.”⁵⁷

“Daha fazlasını arzulamak elde olanın da kaybedilmesine neden olur.”⁵⁸

“Toklukla [*koros*] sınırlı olmayan zenginlik arzusuna katlanmak, en ağır fakirliğe katlanmaktan daha zordur. Zira daha büyük arzular daha büyük ihtiyaçlar doğurur.”⁵⁹

“Yurt dışında yaşamak yaşamda kendine yetmeyi öğretir. Zira bir somun ekmek ile bir hasır, açlık ile yorgunluğun en tatlı çareleridir.”⁶⁰

“Yoksulluğa gerektiği gibi katlanmak ölçülü insanın göstergesidir.”⁶¹

Bu fragmanlardan görülebileceği gibi Demokritos, insanın hayatın kısırlığının ve güçlüklerle dolu olduğunun bilincine vararak sadece ölçülü mal mülk için kaygılanması; talih (*tukhê*) önüne zengin bir sofraya koysa bile, sadece yeterli olanı alması gerektiğini düşünür. Ona göre genellikle sanıldığı gibi zenginlik talihli (*eutukhês*) olmak, fakirlik talihsiz (*dustukhês*) olmak değildir; gerçekte ölçülü mal mülk içinde olan kişi talihlidir. “Zengin” ve “fakir”, kişinin ihtiyaç (*endeia*) durumuna göre belirlenmesi gereken sıfatlardır. Bir kimse hiçbir şeye ihtiyaç duymuyorsa o kişiye “fakir” denemez. Aynı şekilde, istediği kadar mal mülk sahibi olsun sürekli bir şeylere ihtiyaç duyan bir kişiye “zengin” değildir. Ona göre çok şey arzulamayan kişiye az şey bile çok görünür; sürekli daha fazla mal mülk isteyen kişinin durumuysa son derecede fakir olan kişinin durumundan bile kötü olacaktır. Büyük istekler Demokritos’a bakılırsa sürekli büyük ihtiyaçlar yaratır ki bu bakımdan mal

⁵³ LM D256, DK B285, Ç D250.

⁵⁴ LM D277, DK B210, Ç D271.

⁵⁵ LM D278, DK B286, Ç D272.

⁵⁶ LM D258, DK B283, Ç D252.

⁵⁷ LM D259, DK B284, Ç D253.

⁵⁸ LM D251, DK B224, Ç D245.

⁵⁹ LM D257, DK B219, Ç D251.

⁶⁰ LM D254, DK B246, Ç D248.

⁶¹ LM D318, DK B291, Ç D313.

mülk arzusunun (*oreksis*) sınırlandırılması gereklidir. Tatmin (*koros*) bu sınırlandırma için yeterli bir kıstastır. Açlık ve yorgunluk için insanın ihtiyacı olan sadece bir lokma ekmek ve samandan yataktır. İnsan ölçülü, kendine hâkim (*sôphrôn*) olmalı ve kendi kendine yetmeyi öğrenmelidir.

Demokritos'un ruhun dinginliğini ve sükûnetini korumak için belirtilen mal mülk konusundaki ölçülülüğün aynı zamanda bedenle ilgili –yeme, içme, cinsellik gibi– hazlar (*hêdonê*)/tatminler (*terpsis*) konusunda da önemli bir rol oynadığı onun aşağıdaki fragmanlarından çıkartılabilir:

“Karnıyla haz duyan herkesin yerken, içerken veya cinsel ilişkide ölçüyü kaçırdıklarında hazları da azalır, kısa sürer, sadece yedikleri ve içtikleri süre kadar haz duyarlar, çektikleri acılar ise artar. Zira bu arzu her zaman aynı şeyler için geçerlidir ve bu tür kişilerin arzuları her gerçekleştiğinde hazlar onları çabucak terk eder, geriye kısa süreli bir tatminden başka bir şey kalmaz ve aynı şeylere bir kez daha ihtiyaç duyarlar.”⁶²

“İnsan ölçüyü [*metrion*] kaçırırsa, en büyük tatmin en büyük tatminsizliğe dönüşür.”⁶³

“İnsanlar dualarında tanrılardan sağlık istiyor, bunun kendi ellerinde olduğunu bilmiyorlar. Ölçsüzlüklerinden [*akrasiê*] ötürü tersini yapıyor, arzularıyla kendi sağlıklarına ihanet ediyorlar.”⁶⁴

“Ölçülülük <tatminleri> artırır, hatta hazzı bile büyütür.”⁶⁵

Bu fragmanlardan görülebileceği gibi Demokritos, bedenle ilgili hazların kısa süreli, geçici olduğunu belirtir. Bu hazlar, sadece o hazla ilgili eylem devam ederken sürer; haz alındıktan bir süre sonra tekrar aynı şeye ihtiyaç duyulur. Aynı zamanda bu tip hazlarda ölçünün (*metrion, kairon*) aşılması, tatminsizliği beraberinde getirir. İnsanların kendilerine hâkim olamayıp (*akrasiê*) arzularında (*epithumiê*)⁶⁶ aşırıya kaçmaları bedeninin sağlığını da bozar. Dolayısıyla bu tür hazlarda ölçülülük gereklidir. Ölçülülük aynı zamanda tatmini artırır ve alınan hazzı daha büyük kılar.

Böylece Demokritos'a göre ruhun dinginliğini ve sükûnetini korumak isteyen kişinin yapması gereken şeylerden birinin, hem mal mülk hem de bedenle ilgili hazlar konusunda aşırılık (*hyperbolê*) ve eksiklik (*elleipsis*) yoluna sapmadan, *thumosuna*⁶⁷ karşı mücadele edip üstün gelerek kendine hâkim olmak, elinde olanlarla yetinmek ve gücünü aşanla ilgilenmemek olduğu söylenebilir. Ona kalırsa bunlara dikkat edilmez, sürekli eldekenden daha çoğu arzu edilirse ruhun dinginliğinin ve sükûnetinin bozulması ve ruhta kötü duyguların meydana gelmesi kaçınılmazdır:

“Sadece düşmanlardan değil, hazlardan da güçlü olan cesurdur.”⁶⁸

⁶² LM D248, DK B235, Ç D242.

⁶³ LM D246, DK B233, Ç D240.

⁶⁴ LM D240, DK B234, Ç D234.

⁶⁵ LM D244, DK B211, Ç D238.

⁶⁶ Demokritos *epithumiê* ile *oreksis* arasında özsel bir ayırım yapmamış gibi görünür. Bkz.: Kahn, “Democritus and the Origins of Moral Psychology,” 31.

⁶⁷ Kavram belki de “tin” ya da “cân” olarak Türkçeleştirilebilir de biz *euthumiê*de yaptığımız gibi onu Türkçeleştirmek istemedik. *Thumos*, Homeros'ta her türlü bilişsel etkinlik, ruh, coşku, öfkeyi de içeren güçlü bir duygulanım ve güçlü bir arzu anlamlarına gelir gibi görünmektedir. Herakleitos'ta ise o, insanın duygusal, coşkusal ve tutku yönüne karşılık gelmektedir. Ama Platon, Aristoteles ve sonra gelen yazarlarda kavram daha çok öfke, kızgınlık, hiddet ya da kızgın, tutkulu olma eğilimi gibi anlamlara sahip olmuştur. Bkz.: Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, 381.; Herakleitos, *Fragmanlar*, 205.; J. O. Urmson, *The Greek Philosophical Vocabulary* (London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2001), 167.; Anthony Preus, *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy* (Maryland: The Scarecrow Press, 2007), 266. Kavramın Demokritos'taki anlamı ise kanımızca Herakleitos'taki anlamına benzer görünmektedir.

⁶⁸ LM D325, DK B214, Ç D320.

"<M>ümkün olandan fazlasını elde etmeye uğraşmamalı. Uygun miktar, fazla miktardan daha güvenlidir."⁶⁹

"<Ö>lçüsüz [...] yaşamak, kötü yaşamak bile değildir, uzun bir yaşam süresi boyunca ölmektir."⁷⁰

"<Thumosa> karşı koymak zordur, ona hükmetmek ise <iyi düşünmesini bilen> insana özgüdür."⁷¹

Bu belirtilen fragmanlardan, her ne kadar biraz daha sofistike olsa da Demokritos'un *euthumiê* görüşünün sadece bir şükretme öğretisi olarak görülebileceği söylenebilir. Öte yandan Demokritos mal mülk, para ve bedenle ilgili hazlar, tutkular konusunda ölçülü olmanın yanında, "en nadir olanlar" (*spaniôtata*) dediği, geçici şeylerden (*ta thnêta*) meydana gelmeyen hazların da kişiyi *euthumiê*ye ulaştırmada önemli hatta temel rolü olduğunu ileri sürer görünür. Onun "en nadir olanlar", geçici şeylerden meydana gelmeyenler olarak nitelediği bu hazların ise ruhun kendisinden kaynaklanan, iyi (*agathos*) ya da bilge biri olmak, iyi olmaya çalışmak ve iyi eylemleri gözlemek gibi hazlar olduğunu düşünmek aşağıdaki fragmanlara bakıldığında akla yatkındır:

"Hazlar içinde en nadir olanlar en fazla tatmin edenlerdir."⁷²

"Geçici şeylerden haz duyulmazsa, <*euthumiê*> gerçekleşecektir."⁷³

"[...] <Akıl> kendinden tatmin olmaya alışkındır."⁷⁴

"İnsanların bedenden ziyade ruhu göz önünde bulundurması daha uygundur. Zira ruhun kusursuzlaşması [*teleotês*] bedeninin yüzeyindeki [*skênos*] kötü durumu da düzeltir, akıldan [*logismos*] yoksun olan bedeninin gücü ise ruhu daha iyi yapmaz."⁷⁵

"Her hazzı değil, sadece iyiye dayanan hazzı seçmek gerekir."⁷⁶

"<K>ötü, bilgelikten uzak, ölçüsüz ve hiçbir şeye bağlanmadan [*hosios*] yaşamak, kötü yaşamak bile değildir, uzun bir yaşam süresi boyunca ölmektir."⁷⁷

"Ya iyi bir insan olmalı ya da iyi bir insanı taklit etmeliyiz."⁷⁸

"İyi eylemlerin gözlemlenmesi büyük tatminler verir."⁷⁹

Bu fragmanlardan Demokritos'un bedenle ilgili hazlardan çok "ruhun hazlarına" değer verdiği söylenebilir görünmektedir. Bunların ise temel olarak bilge ya da iyi bir insan olmaktan alınan hazlar olduğu çıkarımı kanımızca yapılabilir. Eğer böyle yorumlanırsa, bilge ya da iyi biri olmaktan Demokritos'un kastının ne olduğu sorulabilir. Elimizdeki fragmanlardan ona göre iyi ya da bilge olmanın şu üç şeyden meydana geldiği söylenebilir: İyi düşünmek (ya da iyi akıl etmek (*eu logizestai*), iyi karar vermek (*bouleuesthai kalôs*)); iyi söy-

⁶⁹ LM D228, DK B3, Ç D221.

⁷⁰ LM D280, DK B160, Ç D274.

⁷¹ LM D296, DK B236, Ç D291 ve ayrıca bkz.: LM D226, DK B191, Ç D221; LM D228, DK B3, Ç D221.

⁷² LM D247, DK B232, Ç D241.

⁷³ LM D227, DK B189, Ç D221.

⁷⁴ LM D245, DK B146, Ç D239.

⁷⁵ LM D236, DK B187, Ç D230.

⁷⁶ LM D242, DK B207, Ç D236.

⁷⁷ LM D280, DK B160, Ç D274.

⁷⁸ LM D311, DK B3, Ç D306.

⁷⁹ LM D243, DK B194, Ç D237. Bu noktada Nill'e göre Demokritos kişisel-çıkar ile ahlaklılığın uyumlu olduğunu ileri sürer. Nill, *Morality and Self-interest in Protagoras, Antiphon, and Democritus*, 84 vd.

lemek (*legein kalôs*) (ya da hatasız konuşmak (*legein anamartêtôs*)) ve yapılması gerekeni yapmak (*prattein a dei*). Başka bir deyişle, hem düşünüşte, hem sözde hem de eylemde iyi olmak:

“<B>ilgece düşünmekten şu üç şey doğar: <İyi> karar vermek, hatasız konuşmak ve yapılması gerekeni yapmak.”⁸⁰

“Demokritos [...] bilgelikten şu üç şeyin doğduğunu söyler: İyi akıl etmek, iyi konuşmak ve yapılması gerekeni yapmak.”⁸¹

Peki düşünüşte, sözde ve eylemde doğruluk ona göre nedir? Onun aşağıdaki bazı fragmanları, onun iyi düşünme, iyi akıl etme, iyi karar verme ya da düşünüşte iyi olmaktan ne kastettiğini açık kılar gibi görünmektedir:

“İyi olan haksızlık yapmamak, hatta onu aklından bile geçirmemektir.”⁸²

“Bir insan korkudan değil, görev duygusundan ötürü kötü işler yapmaktan kaçınmalıdır.”⁸³

“Zor durumlarda düşünülmesi gerektiği gibi düşünmek önemli bir şeydir.”⁸⁴

“Bir insanı erdeme yönlendirmede teşvik ve konuşmanın ikna edici gücünü kullanmanın yasa ve zorunluluktan daha iyi olduğu görünmektedir. Zira yasa yoluyla yanlış yapmaktan alıkonulan insan gizlice suç işleyecektir, buna karşılık ikna yoluyla erdeme yönlendirilen ne gizli ne de açık bir şekilde yanlış yapacaktır. Dolayısıyla anlayışı ve bilgisinden ötürü doğru davranan aynı zamanda cesaretini ve dürüstlüğünü de kanıtlar.”⁸⁵

“Tanrılar sadece adaletsizlikten nefret edenleri sever.”⁸⁶

Bu fragmanlardan Demokritos’a göre düşünüşte iyi olmanın, kişinin her durumda, herhangi bir cezadan korktuğu için değil, sadece ahlâkça doğru olmadığı için yanlış bir eylemde bulunmak istememesi, haksızlık (*adikiê*) yapmayı düşünmemesi demek olduğu çıkartılabilir görünmektedir. Kişi kanun nedeniyle haksızlık yapmaktan çekinmekteyse gizlice yanlış yolu tutması mümkündür. Ama o iyi düşünen bir kişiyse gizli ya da açık olarak yanlış bir şey yapmayacaktır. Düşünüşte iyi olan kişi tanrıların da sevgisini kazanacaktır.

Demokritos’un sözde iyi olmaktan kastının ne olduğunu da onun aşağıdaki bazı fragmanları açık kılar görünmektedir:

“İnsan doğruyu söylemelidir, bu çok daha iyidir.”⁸⁷

“Yalnız olsan bile sözün ve davranışın kaba olmamalı, başkalarından önce kendinden utanmayı öğren.”⁸⁸

“İnsan değersiz işlerden söz etmekten bile kaçınmalı.”⁸⁹

⁸⁰ LM D293a, DK B2, Ç D287.

⁸¹ LM D93b, DK B2, Ç D288.

⁸² LM D323, DK B216bis, Ç D318.

⁸³ LM D387, DK B41, Ç D383.

⁸⁴ LM D300, DK B42, Ç D295.

⁸⁵ LM D385, DK B181, Ç D381.

⁸⁶ LM D321, DK B217, Ç D316.

⁸⁷ LM D347a, DK B225, Ç D342.

⁸⁸ LM D336, DK B244, Ç D331.

⁸⁹ LM D342, DK B190, Ç D337.

Bu fragmanlardan anlaşılabilirliği gibi sözde iyi olmak, çok söylemek yerine sadece doğruyu söylemek (*alêthomutheô*), değersiz şeyler konusunda konuşmamaktır. İnsan yalnız başına olsa bile kötü şeyler söylemeli, başkalarının ayıplamasından değil kendinden utanmalıdır (*aiskhunê*).

Son olarak eylemde iyi olmanın Demokritos'a göre ne olduğu, onun aşağıdaki fragmanlarından çıkarılabilir gibi görünmektedir:

"İnsan erdemini işlerine ve eylemlerine özenmeli, lafına değil."⁹⁰

"<S>öz işin gölgesidir."⁹¹

"Ne güzel sözler değersiz bir işin üstünü örter ne de iyi bir iş sözlerin çirkinliğinden ötürü değersiz olur."⁹²

"<İ>ster kimse bilmeyecek, ister herkes bilecek olsun, kimse kötü bir davranış içinde olmamalıdır. [...] <K>imseye zarar vermemeyi ruhunun yasası olarak kabul etmelidir."⁹³

"Adalet gerekli olanı yapmak, adaletsizlik ise gerekli olanı yapmamak, aksine ondan yüz çevirmektir."⁹⁴

"Mal mülk edinmek faydasız değildir, ancak bunu haksız bir şekilde yapmak dünyanın en kötü şeyidir."⁹⁵

"Kötü kazanç umudu kaybın başlangıcıdır."⁹⁶

"Kötü kazançlar erdem kaybına neden olur."⁹⁷

"Adil ve meşru işlere yönelmiş, <euthumos> insan gece ve gündüz <memnun>, güçlü ve kaygıdan uzaktır. Ancak adalete saygı göstermeyen ve gerekli olanı yapmayan insan bu şeyler tarafından çağrılmaktan hoşlanmaz, korkuya kapılır ve kendini suçlu hisseder."⁹⁸

"Adaletten doğan şeref, cesaret ve yargı kesinliğidir, adaletsizliğin sonu ise yıkıma uğrama korkusudur."⁹⁹

"Adalet[ten] en büyük payı alan, en büyük ödüllerin sahibi olur."¹⁰⁰

"Komşularının başına gelen felaketlerden keyif duyanlar hem talihten kaynaklanan şeylerin herkesin başına gelebileceğini bilmez, hem de kendilerine ait keyiften yoksundur."¹⁰¹

"İnsanlar yardıma muhtaç olanlara para verme, yardım etme ve onları memnun etme cesaretini gösterdiğinde merhamet duygusunu göstermiş olur, bu sayede yalnız kalmaz, kendilerine yoldaş bulur, karşılıklı yardım imkânı yaratır, vatandaşlar arasındaki uzlaşmaya ve kimsenin bir çırpıda sayamayacağı başka birçok iyi şeye katkı sağlar."¹⁰²

Bu fragmanlara bakıldığında Demokritos'un öncelikle eylemde iyi olmanın, temel olarak iyi olanı sadece sözde değil eylemde de göstermek olduğunu düşündüğü söylenebilir. Demokritos, bu bağlamda, sözün

⁹⁰ LM D340, DK B55, Ç D335.

⁹¹ LM D338, DK B145, Ç D333.

⁹² LM D341, DK B177, Ç D336.

⁹³ LM D386, DK B264, Ç D382.

⁹⁴ LM D319, DK B256, Ç D314.

⁹⁵ LM D261, DK B78, Ç D255.

⁹⁶ LM D270, DK B221, Ç D264.

⁹⁷ LM D271, DK B220, Ç D265.

⁹⁸ LM D320, DK B174, Ç D315.

⁹⁹ LM D322, DK B215, Ç D317.

¹⁰⁰ LM D324, DK B263, Ç D319.

¹⁰¹ LM D279, DK B293, Ç D273.

¹⁰² LM D364, DK B255, Ç D360.

işin gölgesi olduğunu belirtir. Öncelikli olan iş ya da eylemdir. Söz, yapılan iyi bir eylemi kötü kılamaz, bozamaz ya da gizleyemez. Kişi, yalnız başına ve kimse öğrenmeyecek olsa bile kötü bir eylemde bulunmamalı, başkalarından çok kendinden utanmalıdır (*heôuton aideisthai*). Ona göre eylemde iyi olan kişi öncelikle adil (*dikaios*) olan, gerekenleri yapandır. Kişi adil olmak için öncelikle paranın gücüne kapılmamalıdır; haksız yere kazanılan para her şeyden kötüdür. Adil olmayan kişi sürekli olarak korku içinde yaşarken adil olan her zaman kaygıdan uzak ve *euthumiê* içindedir. Kişi aynı zamanda başkalarının acılarına karşı duyarlı olmalı ve imkânı varsa onlara yardım etmeye çalışmalıdır. Bu anlamda yardımsever davranmak ve merhametli olmak da Demokritos'a göre iyi eylemlerdir.

Peki *euthumiê* içinde yaşamak için mal mülk ve bedensel hazlar konusunda ölçülü olmak ile ruhun kendisinden alınan hazlara yönelmek ve iyi biri olmak gerekiyor ise, bu nasıl gerçekleşebilir? Ondan kalan fragmanlardan aşağıda belirteceğimiz bazıları, kanımızca bunun kişinin bazı erdemlere (*aretê*) sahip olmasıyla mümkün olacağını düşündürür:

“<B>İlgelikten uzak [...] yaşamak, kötü yaşamak bile değildir, uzun bir yaşam süresi boyunca ölmektir.”¹⁰³

“Akılsız insanlar [*anoêmones*] yaşamın tadını çıkarmadan yaşar.”¹⁰⁴

“Akılsız insanlar [*anoêmones*] tüm yaşamları boyunca mutlu olamaz.”¹⁰⁵

“Akılsız insanlar uzun yaşamı arzular ama uzun yaşamdan keyif almadan.”¹⁰⁶

“Akılsız insanlar talihin armağanlarıyla, bu tür şeylerin ne olduğunu bilenler ise bilgeliğin armağanlarıyla şekillenir.”¹⁰⁷

“Doğru düşünen insanların umutları gerçekleşebilir, anlayıştan yoksun insanların umutları ise asla gerçekleşmez.”¹⁰⁸

“İnsanlar bir talih imgesi yarattı kendi ihtiyatsızlıklarını [*abouliê*] perdelesin diye. Zira talih nadiren <bilgelikle> çatıştır, yaşamdaki şeylerin çoğunu akla dayanan keskin görüşlülük düzeltir.”¹⁰⁹

“Biri iyi şeyleri nasıl yönlendireceğini ve nasıl kolayca yöneteceğini bilmediğinde kötülükler doğal olarak iyi şeylerden doğmuş olur. Doğru olan, bu tür şeyleri kötü değil, iyi şeyler arasında saymaktır. Ayrıca iyi şeylerden kötülüklerle karşı bir savunma olarak yararlanmak da mümkündür.”¹¹⁰

“Sersemlemiş ruhunun dizginsiz kederini muhakemeye kov.”¹¹¹

“Yaşamın dayattığı zorunlulukları kabullenmemek bir idrak yoksunluğu örneğidir.”¹¹²

Belirtilen fragmanlardan ve diğer bazılarında Demokritos'a göre mal mülk ve bedensel hazlar konusunda ölçülü olmak ile iyi biri olmak için kişide, ölçülülük yanında bilgelik (*phronêsis*, *sophiê*), iyi düşünmesini bilme (*eulogistia*), tam anlayışlılık (*poluphrosunê*), çabuk anlama (*ksunesis*), zekî (*euksunetos*) olma, keskin gö-

¹⁰³ LM D280, DK B160, Ç D274.

¹⁰⁴ LM D283, DK B200, Ç D277.

¹⁰⁵ LM D299, DK B204, Ç D294.

¹⁰⁶ LM D284, DK B201, Ç D278.

¹⁰⁷ LM D297, DK B197, Ç D292.

¹⁰⁸ LM D301, DK B58, Ç D296.

¹⁰⁹ LM D274, DK B119, Ç D268.

¹¹⁰ LM D269, DK B173, Ç D263.

¹¹¹ LM D239, DK B290, Ç D233.

¹¹² LM D294, DK B289, Ç D289.

rüşlülük (*oksuderkeiê*), iyi yargılama (*eugnômôn*) gibi erdemlerin (*aretê*) de olması gerekir gibi görünmektedir. Ona kalırsa bu erdemler konusundaki zaafî kişiyi yanılmaya ve kötülöklere götürür. Demokritos'un aşğıdaki fragmanları da kişide bu erdemlerin varlığının ve yokluğunun neye yol açtığını açıklar gibi görünür:

“İdrak olmadığında şöret ve zenginliğe de kalıcı olarak sahip olunmaz.”¹¹³

“Sahip olmadığı şey için acı çekmeyen ve sahip olduğu şeyden memnun olanın iyi bir <yargılaması> vardır.”¹¹⁴

“Akılsız insanlar sahip olmadıkları şeyleri ister, sahip oldukları şeyleri ise, yitirdikleri şeylerden daha yararlı olsalar bile umursamazlar.”¹¹⁵

“Bedenin ihtiyaç duyduğu şey, her şeye hiçbir acı [*mokhthos*] veya sıkıntı [*talaiporiê*] duymadan kolayca ulaşabilmektedir; oysa acı ve sıkıntı gerektiren, yaşamı acılı kılan şey beden değil, kötü düşünce yapısı tarafından arzulanır.”¹¹⁶

“Tutkularla ilgili olarak bedenın ruhtan davacı olmasının eski bir düşünce olduğu görülüyor. Mutsuzluğun nedenini ruhta arayan Demokritos'un dediğine göre bedene çektiği acılardan ve tüm yaşamı boyunca kötü davranışlar sergilemesinden ötürü ruhtan davacı olma hakkı tanınsaydı, dahası bu davayı gören yargıç insanın kendisi olsaydı, o ihmalkarlığıyla bedenın bazı kısımlarını bozduğu, içki alemleriyle zayıf düşürdüğü, bedenın başka kısımlarını ise şehvet dolu arzularıyla hırpalayıp parçaladığı için ruhu suçlu bulurdu, tıpkı bir alet [*organon*] veya aracın şekli bozulduğunda onu dikkatli bir şekilde kullanmamış olan insanı suçlu bulacağı gibi.”¹¹⁷

“<Thumosa> karşı koymak zordur, ona hükmetmek ise <iyi düşünmesini bilen> insana özgüdür.”¹¹⁸

“<T>ip bedendeki hastalıkları iyileştirir, ancak bilgelik ruhu tutkulardan kurtarır.”¹¹⁹

“Tanrılar insanlara eskiden olduğu gibi bugün de tüm iyi şeyleri veriyor. Tanrılar insanlara ne eskiden ne de şimdi kötü, zararlı ve faydasız şeyler vermiştir, insan zihnindeki körlükten ve muhakeme eksikliğinden ötürü bunlara yaklaşır.”¹²⁰

Bu fragmanlardan Demokritos'a göre erdemlerin, hem mal mülk, para ve bedenle ilgili hazlar konusundaki aşırılığı engellediği, hem de bu konularda ne yapmak gerektiğini gösterdiği söylenebilir. Öncelikle bu erdemler mal mülk konusunda kişiye doğruyu gösterir. Ona göre idrak (*ksunesis*) olmadan, ün ve zenginlik bir işe yaramaz ve iyi yargılayan kişiler sahip olduğu şeylerden memnun olur (*khairô*), sahip olmadığı şeyler için acı çekmez. İkinci olarak bedenle ilgili hazlar konusunda da bu erdemler temel önemdedir. Çünkü Demokritos'a göre beden aklın bir aleti gibidir ve bedenın uğradığı zararlar bedenın kendisinden değil, onu yöneten akıldan kaynaklanır. Kişiyi bedenle ilgili hazlarda aşırılığa götüren bedeni değil aklıdır. Dolayısıyla mal mülk ve bedensel hazlar konusunda aşırılığa kaçmamak kişinin belirtilen erdemleri kullanmasıyla mümkündür. Ancak iyi düşünmesini bilen (*eulogistos*) kişi *thumosuna* karşı üstün olabilir ve hekimin sanatının bedenın hastalıklarını tedavi ettiği gibi, bilgelik (*sophiê*) de ruhu tutkulardan (*pathos*) kurtararak tedavi eder. Kişiler anlayış körlüğü (“*noû tuphlotêta*”) ve düşüncesizlik (*agnômosunê*) yüzünden kendilerine zararlı (*blaberos*) ve faydasız (*anôphelês*) şeyleri elde etmenin peşinden gider. Yine bu fragmanları yukarıdaki ilgili fragmanlarla

¹¹³ LM D410, DK B77, Ç D406.

¹¹⁴ LM D253, DK B231, Ç 247.

¹¹⁵ LM D298, DK B202, Ç D293.

¹¹⁶ LM D234, DK B223, Ç D228.

¹¹⁷ LM D233a, DK B159, Ç D226.

¹¹⁸ LM D296, DK B236, Ç D291.

¹¹⁹ LM D235, DK B31, Ç D229.

¹²⁰ LM D303, DK B175, Ç D298.

beraber değerlendirdiğimizde, erdemlerin kişinin ruhun kendisinden haz almasını sağladığı düşüncesi de çıkarılabilir görünmektedir.

Peki *euthumiê*ye ulaşmak için erdemler gerekiyorsa bu erdemler nasıl edinilir? Demokritos'un aşağıdaki fragmanları da bize bu sorunun cevabını verir görünür:

“Bir anlamda idrak genç erkeklere, idrak yoksunluğu ise yaşlı erkeklere özgüdür. Zira insana nasıl düşüneceğini öğreten zaman değil, erken yaşta aldığı <öğretim> ve kendi karakteridir.”¹²¹

“<Alıştırma> yoluyla iyi olan insanlar karakterinden ötürü iyi olan insanlardan daha fazladır.”¹²²

“Doğa ve öğretim çok benzerdir. Zira öğretim bir insanın genel yapısını düzeltir ve bu düzeltme de onun doğasını oluşturur.”¹²³

Belirtilen fragmanlardan Demokritos'a göre, *euthumiê*ye ulaşmada gerekli olan erdemlerin kişide yaratılış (*phusis*) ya da öğretim (*didaskēin*) ile ortaya çıkabileceği; bazı insanların yaratılışları gereği iyi olabilirse de, insanların çoğunun öğretim ve alıştırmayla (*askēsis*) iyi olduğu; ona göre öğretimin kişinin doğasını yeniden şekillendirdiği (*metarousmein*) söylenebilir.

Sonuç

Özetle Demokritos'a göre, insanın nihai amacı olan *euthumiê*, ruhun herhangi kaygı, korku, boş inanç vb. gibi kötü duygularla dalgalanmadan ve sarsılmadan dingin ve sükûnet içinde olması durumudur. Bu duruma ulaşmak için ona göre yapılması gereken şeylerden biri mal mülk, para ve bedenle ilgili arzular konusunda aşırılığa kaçmamak, ölçülü olmak, elinde olanlarla yetinmek, *thumosuna* üstün gelmektir. *Euthumiê*ye ulaşmak için yapılması gereken diğer ve daha temel görünen şey ise, beden hazları yerine ruhun hazlarını seçmek, iyi biri olmak ve iyi eylemlerden haz almaktır. İyi biri olmaksızın Demokritos'a göre hem düşünüşte, hem sözde, hem de eylemde iyi olmaktır. Düşünüşte iyi olmak, her durumda, herhangi bir cezadan korkulduğu için değil, sadece ahlâkça doğru olmadığı için yanlış bir eylemde bulunmak istememek; sözde iyi olmak, çok söylemek yerine sadece doğruyu söylemek ve kötü söylememek; eylemde iyi olmak, iyi olanı sadece sözde değil eylemde de göstermektir. Demokritos'a göre tüm bunları yapabilmek için de kişinin ölçülülük, iyi düşünmesini bilme, tam anlayışlılık, aklıbaşında olma, çabuk anlama, idrak ve keskin görüşlülük gibi bazı erdemlere sahip olması gereklidir. Bunlar bazı kişilerde yaratılış gereği olabilse de, insanların çoğu için bunları edinmek ancak öğretim ve alıştırmayla mümkündür. Dolayısıyla yaratılıştan ya da alıştırmayla bu erdemlere sahip olan kişi, hem mal mülk ve bedensel hazlar konusunda ölçülü olduğu, hem ruhun hazlarına yöneldiği, iyi olup iyi şeylerden haz aldığı için *euthumiê*ye ulaşacaktır.¹²⁴

¹²¹ LM D408, DK B183, Ç D404.

¹²² LM D411, DK B242, Ç D407.

¹²³ LM D403, DK B33, Ç D399.

¹²⁴ Bu çalışma, “Aristoteles'te İnsanın Nihai Amacı” adlı yayımlanmamış doktora tezimizdeki “Demokritos” kısmının oldukça geliştirilmiş bir versiyonudur. Yazının gelişmesine katkısı olan tüm hakemlere çok teşekkür ederim.

Kaynakça

- Annas, Julia. "Democritus and Eudaimonism" in *Presocratic Philosophy: Essays in Honour of Alexander Mourelatos*, Editörler: Victor Caston ve Daniel W. Graham, 169-181. Oxon: Routledge, 2016.
- Aristotle. "Eudemian Ethics" in *The Complete Works of Aristotle, Vol. II*, Editör: J. Barnes, 1922-1981. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Aristotle. "Nicomachean Ethics" in *The Complete Works of Aristotle, Vol II*, Editör: J. Barnes, 3718-4010. Princeton: Princeton University Press, 1995.
- Bailey, Cyril. *The Greek Atomists and Epicurus*. New York: Russell & Russell, 1964.
- Barnes, Jonathan. *The Presocratic Philosophers*. Oxon: Routledge, 2004.
- Berryman, Sylvia. "Democritus" in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2023 Edition)*, Editörler: Edward N. Zalta ve Uri Nodelman. <https://plato.stanford.edu/archives/spr2023/entries/democritus/>
- Cantor, Lea. "Thales – the 'first philosopher'? A troubled chapter in the historiography of philosophy," *British Journal for the History of Philosophy* 30, sayı: 5 (2022): 727-750.
- Cooper, John M. "Classical Greek Ethics" in *A History of Western Ethics*, Editörler: Lawrence C. Becker ve Charlotte B. Becker, 8-17. New Work: Routledge, 2003.
- Copleston, Frederick. *Ön Sokratikler ve Sokrates*. Çeviren: Aziz Yardımlı, İstanbul: İdea Yayınları, 1997.
- Çevik, C. Cengiz. *Leukippos-Demokritos: Atomcu Felsefe Fragmanları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- Diels, Hermann ve Walter Kranz. *Die Fragmente Der Vorsokratiker II*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1959.
- Gosling, J. C. B. and C. C. W. Taylor. *The Greeks on Pleasure*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Guseinov, A. A. "The Ethics of Democritus," *Soviet Studies in Philosophy* 26, sayı: 1 (1987): 53-65.
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi II*. Çeviren: Faruk Gültekin, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2019.
- Herakleitos. *Fragmanlar*. Çeviren: Cengiz Çakmak, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Kahn, Charles H. "Democritus and the Origins of Moral Psychology," *American Journal of Philology* 106, sayı: 1 (1985): 1-31.
- Kranz, Walther. *Antik Felsefe*. Çeviren: Suad Y. Baydur, İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1994.
- Laertios, Diogenes. *Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*. Çeviren: Candan Şentuna, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.
- Laks, André and Glenn W. Most. *Early Greek Philosophy, Volume VII: Later Ionian and Athenian Thinkers, Part 2*. Loeb Classical Library 530. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.
- McGibbon, Donal. "Pleasure as the "Criterion" in Democritus," *Phronesis* 5, sayı: 1 (1960): 75-77.
- Murteza, Gökhan, "Demokritos'ta Atomculuk ve Siyaset İlişkisi," *Felsefi Düşün* 13, (2019): 296-316.
- Nill, Micheal. *Morality and Self-interest in Protagoras, Antiphon, and Democritus*. Leiden: E. J. Brill, 1985.
- Özdemir, Fatma Ayperi Tuğçe ve Ekin Kaynak İltar. "Demokritos'un Ahlakla İlişkin Görüşleri Üzerine Bir Değerlendirme: Evlat Edinme Örneği," *Felsefi Düşün* 13, (2019): 317-328.

- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çeviren: Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2004.
- Plato. "Protagoras" in *Plato in Twelve Volumes, Vol. 2*, Çeviren: W. R. M. Lamb, 85-258. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Preus, Anthony. *Historical Dictionary of Ancient Greek Philosophy*. Maryland: The Scarecrow Press, 2007.
- Rowett, Catherine. "Ethics before Socrates" in *The Cambridge History of Moral Philosophy*, Editörler: Sacha Golob and Jens Timmermann, 5-14. Cambridge: Cambridge University Press, 2017.
- Stewart, Zeph. "Democritus and the Cynics," *Harvard Studies in Classical Philology* 63, (1958): 179-191.
- Taylor, C. C. W. "Pleasure, Knowledge and Sensation in Democritus," *Phronesis* 12, sayı: 1 (1967): 6-27.
- Taylor, C. C. W. "The Atomists" in *Cambridge Companion to Early Greek Philosophy*, Editör: A. A. Long, 181-204. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
- Taylor, C. C. W. *The Atomists: Leucippus and Democritus Fragments*. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
- Urmson, J. O. *The Greek Philosophical Vocabulary*. London: Gerald Duckworth & Co. Ltd., 2001.
- Vlastos, Gregory. "Ethics and Physics in Democritus (Part One)," *The Philosophical Review* 54, sayı: 6 (1945): 578-592.
- Vlastos, Gregory. "Ethics and Physics in Democritus (Part Two)," *The Philosophical Review* 55, sayı: 1 (1946): 53-64.
- Warren, James. *Epicurus and Democritean Ethics: An Archaeology of Ataraxia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Zeller, Eduard. *Greک Felsefesi Tarihi*. Çeviren: Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.